

Оксана Крайняк
(м. Дніпропетровськ, Україна)

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОЛІСЕМІЇ Й ОМОНІМІЇ ТА ЕЛІПТИЧНІ ІМЕННИКИ

У статті проаналізовані семантичні особливості складних іменників та утворених на їх основі еліптичних одиниць, які виникли в процесі скорочення означуваного складних слів. Досліджено полісемію й омонімію складних та усічених слів. Доведено, що еліптичні іменники здатні вступати в омонімічні відносини з іншими простими словами, які мають подібність звукової та морфологічної форми.

Ключові слова: еліптичний іменник, полісемія, омонімія, елімінація.

В статье анализируются семантические особенности сложных существительных и образованных на их основе эллиптических единиц, которые возникли в результате сокращения определяемого сложных слов. Исследована полисемия и омонимия сложных и усечённых слов. Доказано, что эллиптические существительные могут вступать в омонимические связи с другими простыми словами, которые имеют сходство звуковой и морфологической формы.

Ключевые слова: эллиптическое существительное, полисемия, омонимия, элиминация.

Semantic peculiarities of compound nouns and elliptical units formed on their basis and as a result of reduction of a determinative of the compound words have been analyzed. Polysemy and homonymy between compound and reduced words have been studied. It is proved that the elliptical nouns can join homonymous relations with other simple words with similarities sound and morphological forms.

Key words: elliptical nouns, polysemy, homonymy, elimination.

Проблема визначення меж між полісемією й омонімією в німецькій мові не є остаточно вирішеною, і до неї щоразу звертається дослідник, який визначає статус лексичних одиниць у системі конкретної мови. Аналізуючи різні підходи до розмежування полісемії та омонімії, ми ставимо перед собою завдання виявити належність елімінованих одиниць і їхніх прототипів, які в основній своїй масі є багатозначними, до омонімії.

Полісемія мовних одиниць являє собою мовну універсалью, в якій проявляється зображувальна й узагальнююча здатність мислення й мови, а також об'єктивне протиріччя між безмежністю реального світу й конкретного досвіду, нескінченністю людського пізнання, з одного боку, і обмеженими ресурсами мови, сприйняття й пам'яті – з іншого [3, с. 70].

Термін багатозначність – найширший, він указує на існування в певній одиниці більше одного значення [4, с. 21]. У лінгвістичній літературі існує ряд близьких за значенням термінів, які мають потребу в більш чіткому розмежуванні: «полісемія» (багатозначність), «поліваріантність» (К. Левковська), «семантична деривація» (термін замінив традиційне поняття «зміни значення» – (Bedeutungswandel), «семантична структура» (мікросистема).

У багатьох працях терміни «полісемія» і «багатозначність» вживаються як повні синоніми [15, с. 164]; [17, с. 21].

Якщо слово в системі має кілька значень, з яких тільки одне виявляє високу частотність вживання в текстах, то дане слово є багатозначним, але не полісемантичним, а моносемантичним. Наприклад: *das Auge* – 1) 'око' (перен. 'символ уваги'); 2) а) 'очко' (при грі в доміно, карти); б) 'жиринка (у супі)'; в) 'дірка (у сирі)'; ; 'вушко'; г) 'магічне око' (радіо); д) бот. 'брунька', 'вічко'. У даній мікросистемі найбільш частотне перше значення на фоні низької частотності інших значень; отже, слово багатозначне. Подібний підхід важливий для практичної лексикографії.

Багатозначність (полісемантичність) властива як словам, так і морфемам (і кореневим, і афіксальним), вона властива також і конструктивним об'єктам (словосполученням, реченням, текстам).

Дериваційна структура полісемії, за твердженням С. Кацнельсона, характеризується ієрархією: чільну роль грає завжди одне – основне, або головне, значення; всі інші значення прямо або побічно підпорядковані головному [5, с. 59].

Полісемія, як стверджує С. Кацнельсон, – це, насамперед, ряд об'єднаних актуальними дериваційними зв'язками значень [5, с. 60]. Ми, вслід за М. Кочерганом, полісемію розуміємо як наявність різних лексичних значень в одному і тому самому слові [7, с. 433].

Щодо уживання еліптичних іменників як слів з двома та більше лексико-семантичними варіантами слід зауважити, що в більшості випадків між твірними складними словами та похідними іменниками, існує полісемія (66%). Наприклад: *Treffpunkt* ‘місце зустрічі’; ‘точка попадання’ → *Treff* ‘зустріч’; ‘збори’; ‘явка’; ‘місце зустрічі’; *Igelschnitt* ‘стрижка їжачком’ → *Igel* ‘їжак’; ‘голчата броня’; розм. ‘стрижка їжачком’; *Gummiharz* ‘гуммі-смола’; ‘камедь’ → *Gummi* ‘гума’; ‘гуммі-смола’; ‘камедь’, ‘гуміарабік’; ‘гумка’; ‘гумова тасьма, стрічка’;

Критерієм для розрізнення явищ омонімії й полісемії можуть служити, на думку О. Селівестрової, розбіжності в словотвірних моделях, які часто спостерігаються при відокремленні одного зі значень і перетворенні його в словотвірний омонім [11].

Омонімія – цікавий і разом з тим складний процес. Це явище неодноразово розглядалося в лінгвістичній літературі й продовжує цікавити як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців [6]; [12]; [14]; [16].

Омонімами (грец. *homos* ‘однаковий’, *onoma* ‘ім’я’) називаються слова, що однаково звучать, але мають різні значення: *der Strauß* ‘букет’ – *der Strauß* ‘страус’ – *der Strauß* ‘боротьба’, ‘двобій’ (архаїзм, уживаний у поезії); *die Lerche* ‘жайворонок’ – *die Larche* ‘модрина’; *die See* ‘море’ – *der See* ‘озеро’ і т. д. [12, с. 199].

У кількісному відношенні омоніми в німецькій мові не так численні, як, наприклад, у російській або англійській мовах, однак і тут вони утворюють значну семантичну групу.

За походженням лексичні омоніми діляться на дві групи. Першу становлять слова-омоніми, що мають різну етимологію, але в ході історичного розвитку збіглися у звучанні з іншим словом. Для визначення таких омонімів досить простежити етимологію слів, установити їхнє вихідне значення.

Так, повними омонімами в німецькій мові є *Seite* (‘сторона’) < верх. нім. *site* (‘струна’) – сер. верх. нім. *seite*.

Іншим джерелом появи омонімів є запозичення з споріднених мов, пор.: нім. *Kran* I ‘вантажопідіймальний кран’ < голл. *kraan*. ‘вантажопідіймальний кран’.

Інколи за даними словника важко визначити, чи мають місце різні значення омонімічних слів або похідні значення багатозначного слова. Так, слово *Schauer* у словнику Павловського має шість значень: ‘глядач’; ‘трепет’, ‘страх’; ‘порив вітра’, ‘вихор’; ‘сарай’; ‘пророк’, ‘провісник’; ‘вантажник’ [19, с. 1142]. Як видно із словникової статті, всі шість значень іменника позначені однаковими цифрами, що не дає можливості встановити статус цих слів.

Німецько-російський словник за редакцією проф. О. Москальської реєструє у симплекса *Schauer* п’ять різних слів-омонімів, які чітко розписані й позначені нумерацією:

der Schauer I ‘глядач’, ‘споглядальник’; *der Schauer II* 1) ‘тремтіння’, ‘озноб’, ‘трепет’, 2) ‘(священний) трепет’, ‘благоговіння’; *der Schauer III* ‘злива’, ‘сильний град’, ‘сніжна крупа’; *der Schauer IV* ‘навіс’, ‘сарай’; *der Schauer V* мор. розм. ‘портовий робітник’, ‘вантажник’ [18, с. 293]. Лише значення ‘портовий робітник’, ‘вантажник’ є спільними для твірного складного слова *Schauermann* та еліптичного іменника *Schauer*, який відносяться до маркованого еліпса означуваного [20].

Етимологічний аналіз іменників показує, що у данному звуковому комплексі збіглися три різних за семантикою слова *Schauer*. Так, *der Schauer* ‘глядач’ виходить до давньоверхньонімецького *scouwon* (суч. *schauen* ‘дивитися’); іменник *der Schauer* ‘трепет’ утворено від дієслова *schaudern* (*schauern*), що ввійшло у літературну німецьку мову з нижньонімецького *schudern* (англ. *shudder*) ‘тремтіти від холоду’; третій іменник *der Schauer* ‘злива’, ‘сильний град’ – походить від середньверхньонімецького *skur* ‘непогода, що раптово наступила’.

Інші два значення є похідними від названих трьох, хоча деякі значення, утворені від основного, вихідного значення, настільки відійшли від нього, що в цей момент їх можна вважати самостійними словами.

Джерелом омонімії іншого типу є розпад полісемії, що відбувається внаслідок руйнування семантичних зв’язків того або іншого багатозначного слова [8, с. 198]. Визначення таких слів-

омонімів становить найбільші труднощі в лексикографічній практиці, тому що тут є небезпека сплутати омоніми з похідними значеннями багатозначного слова. Складність проблеми пояснюється значною мірою ще й тим, що досі не встановлені універсальні критерії, які дозволяють безпомилково визначити слово із самостійним значенням, що відокремилося від вихідного основного значення.

Загальновідомо, що омонім – це семантична межа багатозначного слова, що він з'являється в результаті порушення семантичної структури слова. У який момент можна вважати різні значення слова самостійними, не пов'язаними між собою – ці питання вимагають спеціального дослідження не тільки для кожного граматичного класу слів, але й для кожного слова. Такими критеріями є здатність слова утворювати складні й похідні слова [2], різна структура слова (процес спрощення) [9]. Але й ці правильно відзначені критерії не можуть дати вичерпне пояснення всіх випадків утворення омонімів.

Однакові за звучанням слова по-різному співвідносяться між собою, то виявляючи значеннєву подібність, то втрачаючи всякий зв'язок при наявності або відсутності структурних розходжень. В останньому випадку говорять про омонімію лексичних одиниць і розуміють під омонімами різні за семантичною структурою, але однакові за звучанням слова, що збігаються у всіх або деяких своїх формах.

Для розмежування полісемії й омонімії еліптичних одиниць, що нас цікавлять, з'ясуємо, по-перше, чи придатні тут критерії, застосовувані при ідентифікації омонімів і звичайної полісемії. Одним із таких критеріїв при наявності значеннєвої розбіжності одиниць мови є виявлення структурних розходжень: розходжень у роді, утворенні множини, відмінюванні [1, с. 151]. Цей метод може бути застосований у нашому випадку для розмежування полісемії й омонімії, тому що в більшості випадків вихідне складне слово й похідна еліптична одиниця мають розбіжність у роді. Порівняймо: *der Vertrieb* 'продаж', 'збут' kurz für *die Vertriebsabteilung* 'відділ збуту', 'збут'; *die Bedienung* 'обслуговування', 'плата за обслуговування', 'служниця', 'екіпаж', 'команда' – *das Bedienungsgeld* 'плата за обслуговування' і т. д.

На думку Л. В. Чубової, при скороченні складних слів можлива як полісемія так і омонімія [13, с. 62]. Якщо ми порівняємо, наприклад, *Rad1* ‘колесо’ та *Rad2* ‘велосипед’, які утворилися внаслідок елімінації означального компонента складного слова *Fahrrad*, то помітимо, що у цих словах співпадають звуковий комплекс, рід, форма множини. Відразу виникає питання, як ми повині розглядати ці слова: як омоніми або як ЛСВ одного слова. У лінгвістичній літературі існують дві протилежні точки зору щодо цього питання. Відповідно до однієї із них, *Rad1*, *Rad2* – це омоніми [10, с. 12]. За іншою точкою зору – усічена одиниця *Rad2* розглядається як ЛСВ композита, до моменту словоскладання та подальшого усічення складного слова. Підставою до розгляду вторинного слова *Rad2*, яке залишилося після усічення, слугує наявність між складеним та скороченим словами загального семантичного зв'язка, який побудовано на відношенні метонімічного переносу та спеціалізації значення [13, с. 63].

В окремих випадках (12%) слід говорити не про появу нового ЛСВ у скороченого похідного іменника, а про виникнення слова, яке є омонімічним до еліптичного іменника. Значення таких слів є самостійними, не пов'язаними між собою, вони мають значеннєву розбіжність та формально-граматичну відмінність: розходження у роді та іноді в утворенні множини. Пор.: *der Bock (Böcke)* 1) ‘козел’, ‘баран’; 2) перен. ‘козел’, ‘похитлива людина’; 3) перен. ‘козел’, ‘уперта людина’, ‘упертість’; 4) ‘козли (в різн. значеннях)’, ‘кобила (місце катування)’; 5) ‘високий стілець’; 6) ‘козел (гімнастичний)’; 7) ‘кронштейн’; 8) ‘бик (моста)’; 9) тех. ‘бабка’; 10) гідр. буд. ‘легка ферма’, ‘підкісна підпірка (спицевого затвора)’; 11) муз. ‘волинка’; 12) ‘тремоло (регістр органа)’, 13) ‘звіриний запах’, ‘сморід’; *das Bock (Böcke)* ‘міцне безрєзне пиво’.

Маркований еліпс *das Bock*, який утворився внаслідок скорочення означуваного композита *Bockbier*, та просте слово *der Bock* є омонімами. Іншими прикладами наявності омонімії між похідними скороченими словами та їм співзвучними простими словами можуть слугувати наступні лексеми:

Oberkellner → *Ober* (*der Ober*(-) 1) розм. ‘(старший офіціант)’, 2) карт. ‘дама’, ‘(старший) валет (в німецькій колоді)’; *das Ober* (-) ‘(збиті) вершки’; *Steuerbehörde* → *Steuer* (*die Steuer* (Steuern) ‘податок’; *das Steuer* (-) ‘кермо’); *Rodelschlitten* → *Rodel* (*der Rodel* (-) ‘сани’ (дитячі, спортивні); *die Rodel(n)* ‘свисток’, ‘рукопис’, ‘список справ’, ‘грамота’, ‘документ’.

Оскільки носієм усіх граматичних категорій складного слова є означуване складного слова, то при еліпсі означуваного нова одиниця не завжди може збігатися у всіх своїх формах із вихідним словом, що функціонує в мові самостійно. Відповідно композит і лексичний еліпс, утворений у процесі елімінації означуваного, мають в більшості випадків розбіжності в роді, в утворенні множини й у відмінюванні та різну морфологічну структуру. Спільності звучання у складного слова та еліптичного іменника немає, тому що вони мають різну дериваційну структуру.

Отже, композит та створене на його основі скорочене слово, не можуть бути омонімами, тому що вони, маючи певну кількість лексико-семантичних варіантів, співпадають в більшості випадків лише в одному з них, мають різне звучання та не завжди збігаються в своїх граматичних формах. Еліптичні іменники, які утворилися в результаті процесу елімінації означуваного, здатні вступати в омонімічні відносини з іншими простими словами, які мають подібність звукової та морфологічної форми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анацкий И. Н. Историко-типологический анализ сложного слова в современных германских языках / И. Н. Анацкий // Структурно-типологическое описание современных германских языков. – М. : Наука, 1966. – С. 145–164.
2. Брагина А. А. Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования / Брагина А. А., Лопатин В. В. // Русский язык в школе. – 1974. – № 3. – С. 111–114.
3. Гринберг Дж. Квантитативный подход к морфологической типологии языков: пер. с англ. / Дж. Гринберг // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1963. – Вып. 3. – С. 60–94.

4. Зализняк А. Феномен многозначности и способы его описания / Анна Зализняк // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 2004. – № 2. – С. 20–25.
5. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение / С. Д. Кацнельсон. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 112 с.
6. Конкин С. О. К вопросу о взаимоотношениях вариантности, омонимии, синонимии и языковой дифференциации на материале исследования параллельных форм множественного числа немецких имён существительных. / Конкин С. О. – М. : Моск. гос. пед. институт им. Ленина, 1990. – 16 с.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. [3-є видання] / М. П. Кочерган – К. : Академія, 2008. – 464 с.
8. Полянская Л. П. К вопросу о трактовке понятия «эллипсис» / Л. П. Полянская // Квантитативная лингвистика и семантика : сб. науч. трудов. – Новосибирск : Из-во НГПУ, 2000. – Вып. 2. – С. 165–171.
9. Радченко А. А. Категория нового слова (К постановке вопроса) / А. А. Радченко // Сборник научных трудов молодых учёных. Филология. – М., 1974. – С. 51–57.
10. Розен Е. В. Аббревиатурные слова в современном немецком языке / Е. В. Розен // Иностранные языки в школе. – 1969. – № 3. – С. 26–33.
11. Селивестрова О. Н. Компонентный анализ многозначных слов. На материале некоторых русских глаголов / О. Н. Селивестрова. – М. : Наука, 1975. – 239 с.
12. Степанова М. Д. Грамматическое моделирование / М. Д. Степанова // Иностранные языки в школе. – 1963. – № 3. – С. 3–9.
13. Чубова Л. В. Усечение как средство пополнения словарного состава немецкого языка: материалы для практических занятий по курсу «Лексикология немецкого языка» / Л. В. Чубова – М. : МГПИ им. Ленина, 1982. – 200 с.
14. Porzig W. Das Wunder der Sprache. Probleme, Methoden und Ergebnisse der modernen Sprachwissenschaft / W. Porzig. – [2. Aufl.] – Bern : Francke, 1957. – 424 S.

15. Schippan Th. Einführung in die Semasiologie / Thea Schippan. – Leipzig, 1972. – 246 S.
16. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Thea Schippan. – [2. Aufl.] – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1984. – 305 S.
17. Stepanova M. D. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / M. D. Stepanova, I. I. Černyševa. – M. : Vyssaja skola, 1988. – 248 S.
18. Большой немецко-русский словарь : В 3 т. [сост. Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова, И. И. Филичева и др. ; под общ. рук. О. И. Москальской]. – 7-е изд. – М. : Русский язык, 2001. – Т. 1. – 760 с.
19. Павловский И. П. Немецко-русский словарь / И. П. Павловский. – 3-е изд. – Рига : Издание Н. Кимеля, 1902. – 1529 с.
20. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / Duden. – München : Mosaik Verlag, 1989. – 816 S.

Стаття надійшла до редакції 25 січня 2013 року

УДК 81;42

Оксана Красненко
(м. Київ, Україна)

ЗАСОБИ ПЕРСУАЗИВНОСТІ ТА ТИПИ ТЕКСТІВ З МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто особливості різних типів текстів з міжнародних відносин, а також аналізуються мовні засоби персуазивності, які у них домінують. Встановлено, що в академічно наукових текстах переважають диктумні засоби персуазивності, а у науково-публіцистичних – модусні. Науково-публіцистичні тексти містять менше вузько спеціальних термінів, у них поєднуються книжні та розмовні вирази, стандартні та експресивні мовні одиниці, образні засоби, які здійснюють переконливий вплив на читачів.

Ключові слова: *персуазивність, мовні засоби, диктумні засоби, модусні засоби, тексти з міжнародних відносин.*